Modern Türklük
Araşt rmalar Dergisi
Cilt 5, Say 4 (Aral k 2008), ss. 48-83
DOI: 10.1501/MTAD.5.2008.4.49
Telif Hakk ©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlar Bölümü

[illegible]

[illegible]

Pamukkale Üniversitesi (Denizli)

[illegible]

Vurgulama/kuvvetlendirme işlevleriyle söz dizimi içerisinde, kelime gruplarında veya tek başına kelimelerle kullanılan, anlamca söz diziminde yer alan dil birimleri Türkçede farklı görüşlerle ele alınmaktadır. Kazak Türkçesinde de *şektew demewlikter* adıyla ele alınan dil birimleri yazının konusunu teşkil edecektir. Bunlardan *tek*'in kullanımı ile *ğana/qana* ve *-aq*'ın kullanımlarının hangi açılardan farklı olduğu ele alınıp, enklitik/ek-edat olup olmadıkları araştırılacaktır.

[illegible]

şektew demevlik, *ğana/qana*, *-aq*, *tek/tek ğana/qana*, *tek...ğana/ne*, enklitik/ek-edat, pekiştiriciler, Kazak Türkçesi

[illegible]

In this work we want to discuss about *şektew demevlikter* that known as language unit in Kazakhs Turkish. Language units are used in sytax or with words groups are discussed different point of view in Turkish. We want to analyze *tek* and *ğana/qana*, *-aq*, *tek... ğana/qana* and to show differences between them.

[illegible]

şektev demevlik, *ğana/qana, -aq*, *tek/tek ğana/qana*, *tek...ğana/ne*, enclitics, emphatics, Kazakh Turkish

[illegible]

Türkçe söz diziminde, anlamca söz dizimine katılıp etkileyen dil birimlerinden de bahsetmek gerekir. Bunlar da söz dizimi içinde önemli bir yere sahiptirler. Bu dil

birimleri çeşitli açılardan, ama doğrudan anlamı etkilerler. Daha çok vurgulama/kuvvetlendirme işlevleriyle ögeleri vurgularlar. Bazıları öge başında, bazıları sonunda, bazıları ise her iki şekilde de kullanılabilirler. Bu şekilde kullanılmalarına rağmen bunlar zarf veya edat değildirler. Bu kelimeler, Karahan'ın da (2007) belirttiği gibi vurgulama/kuvvetlendirme veya kısmen bağlama işlevleriyle en fazla bağlaç/bağlama edatı türünün özelliklerini taşımaktadır.

Bu çalışmada Kazak Türkçesinde *ılav/sılav* 'edatlar' içinde yer alan *ana/qana, tek, tek ana/qana, aq* dil birimleri ele alınarak kullanımları, işlevleri, edat olup olmadıkları konusunda değerlendirmeler yapılıp sonuç çıkarılmaya çalışılacaktır.

Kazak Türkçesinde sınırlandırma ve ölçme (*ektev/tejev*) bildiren *ana, qana, tek, tek ana/qana, aq demev*liklerinin bağlama edatı mı, zarf mı, sona gelen edat mı, kuvvetlendirme edatı mı olduğu konusu Kazak gramerlerinde karışık bir durum arz etmektedir. Sık kullanılan bu dil birimleri, kullanış ve işlevleri açısından ele alındığında özellikle *ana, qana, aq*'ın ek-edat (enklitik) olabilecekleri konusu karşımıza çıkmaktadır.

Türk dilinin özellikle Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde kullanılıp bazıları kalıplaşarak günümüze kadar gelen [illegible] 341 Td (z)]TJ 35d (l)Tj /TT5 1 Tf 0.239 0 T

bağımsızdırlar. “Son ek” ile edat arasındaki sınırın nasıl kaygan oldu ğunu, *täg* “gibi”nin farkl ı durumlar ı gösterir: *nätäg* yanında *ne täg* “nasıl?”; *antag* yanında *anı täg*

ancak, bizzat, vs.' // Harezm sahasında 'da/de, tam, aynen, tıpkı, bizzat, vs.' // Çağatay sahasında 'da/de, bizzat, ancak, tam, tıpkı, öyle ki' // Kıpçak sahasında 'böyle, nihayet, artık, derhal' // Batı Türkçesinde 'tam, hemen, aynen' anlamlarında kullanılmaktadır. (1992: 252–254)

ana veya *qana*'nın bu şekilleriyle eski eserlerde kullanılışına rastlanmamaktadır. Bu şekle en yakın kullanış Moğolcadaki *kan, ken* veya *gança ~ gagça* şeklidir. *qınya qına ~ qıya* eki daha çok Kıpçak grubu Türk lehçelerinde biraz daha sınırlı şekilde de Karluk grubu lehçeleri, Güney Sibirya lehçeleri ve Hakas Türkçesinde kullanılmaktadır. Günümüz Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı üzerine geniş bilgi için bkz. (Alkaya 2008). Örnekler için bazı günümüz lehçelerindeki kullanışlarına bakacak olursak:

Karluk Grubu Türk Lehçelerinde:

Özbek Türkçesi: *+ginä, +kinä +qınä:* İşlek bir ektir. Küçültme ve sevimlilik ifade eder. *Kiçkinä, quruqqınä* "kupkuru", vs. Ekin bunlardan başka edatımsı bir kullanılışı da vardır. *Yål ız Türkiståndäginä emäs...* 'Sadece Türkistan'da değil.'(TLG, 2007: 300)

Sona gelen edatlar içerisinde de *+ginä*'nin "ayırma sınırlama"; *(y)åq*'ın "pekiştirme" bildirdiğinden söz edilmiştir. *....äyämniginä emäs, meni häm...* 'annemi değil, beni de..' *...bugünåq äytämän.* '...hemen bugün derim.' (TLG, 2007: 345); *...mäyuslikni körib åq sezdi.* '.. kederi görür görmez sezdi.' (ÖTG, 1975: 578)

R. Öztürk, *+ginä/+qınä, +kinä*'nin yaygın bir şekilde ekleşmiş olarak kullanıldığını isim, sıfat, zamir ve edat gibi kelimelerden sonra gelerek küçültme, sevgi ve özellikle de pekiştirme işlevleriyle kullanıldığını belirtir. *+ginä* isimden isim yapma eki olarak da işlek bir şekilde kullanılmaktadır (2007:1440–1447).

Yeni Uygur Türkçesi: *+ ina, +ginä, +qina, +kinä:* Eklendiği isme küçültme ve sevgi anlamı katar. *Az ina* "azıcık", *kiçikkinä* "küçücük" (TLG, 2007: 370). Yapım eki olarak da kullanılır. Eklendiği kelimelere küçültme ve sevimlilik anlamları katar (Öztürk 1994: 28).

Güney Sibirya Türk Lehçelerinde:

Altay Türkçesi: Sona gelen edatlar içerisinde *ok* da gösterilmektedir. *Ol ok öydö men aylımda edim*. "Tam o sırada ben evimde idim." (TLG 2007: 1069)

Hakas Türkçesi: *Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük*'te geçen *as hın* "az, azıcık" ve *as hınah* "azıcık" şeklinde *ok* pekiştirme edatının da eklendiği örnekte görülmektedir. (Arıkoğlu 2005: 53)

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde:

Kırgız Türkçesi: Tek şekilli olarak karşımıza çıkan *gana* edat kabul edilmiş ve 'sadece, yalnız' anlamı verdiği belirtilerek pekiştirme edatları içerisinde değerlendirilmiştir. *Azırkı Kırgız Tili*'nde 'Bölükçö' başlığı altında anlamlarına göre

gruplandırılıp 'çektegiç bölükçö' kısmına dâhil edilen *gana*'nın herhangi birşeyi veya hareketi başkalarından ayırmak ve sınırlandırmakta kullanıldığı belirtilir (AKT, 1980: 223).

Kırgız Türkçesinde *gana*; 'tahdid (sınırlama)' ekidir; *al ana emes* "yalnız o değil"; *bir ana* "yalnız bir"; *özüm ana* "yalnız kendim"; *sözdö ana*, işte çok "yalnız lafta, işte yok"; *kanday ana bolso da* "nasıl olursa olsun; her ne pahasına olursa olsun" (KS, 346) şeklinde açıklanmaktadır. *kana* için ise *gana*'ya gönderme yapılmaktadır. (KS, 396).

ok ve *ak* (KS, 11) için de 'tahdid ekidir' ifadesi yer almaktadır: *bir ok:* yalnız bir tane, ancak, fakat, bununla beraber; *özüm ok*: bizzat kendim, yalnız ben kendim. (KS, 588)

Tatar Türkçesi: *gına/g ne*, kelimeye bitişmez, ayrı yazılır ve ünsüz uyumuna girer. Küçültme işleviyle kullanılır. Öner, sona gelen edatlar içinde *gına/g ne*'nin de yer aldığını söyleyip örnekler verir: *ekr n g ne* 'yavaşça'; *yalkav gına* 'tembel tembel'. Ayrıca Türkiye Türkçesinden ayrılan söz dizimi ifadelerinden bahsedilirken sınırlandırma edatı olan *ına / g ne / ḳına / k ne*'den tekrar söz edilmektedir. Sona gelen bu edatla birlikte isimlerin tarz zarfı olarak kullanıldığı vurgulanmaktadır. "*Tik üz it p k ne eytem siña,...* 'Fakat yakın görüp söylerim sana,...' Öner, bunun yanında sonuna geldiği ismi tekleştirmesi ve sınırlandırması sebebiyle edatı Türkiye Türkçesindeki işlevinin "sadece, tek" gibi zarflarla karşılanabileceğini, bunun da söz dizimi farkı doğuracağını söylemektedir. "*Siña ına diy p...*" 'sadece sana söyleyip...' (TLG 2007:730–733)

Karakalpak Türkçesi: sıfat+ *ana* yapısının 'pek, daha' anlamı verdiği belirtilerek azlık-çokluk zarfları içerisinde ele alınmıştır. *köp ana* 'daha çok', *äste ana* 'daha yavaş' *aq* ise bağlama edatlarının sona gelenler başlığı altında yer almıştır. *tek ana* 'sadece' anlamıyla, *tek* 'sadece, yeter ki' anlamıyla, *ana* ise 'sadece' anlamıyla ele alınmış, bu bağlaçların kelimenin başına veya sonuna gelerek yahut bazılarının kelimeleri içerisine alarak o kelimeyi anlam bakımından sınırlandırdıkları belirtilmiştir. *ana* kelimeye bitişmeden kullanılırken yaygın olmamakla birlikte – *ana* ve –*kene* şekilleri ekleşmiş olarak da kullanılmaktadır (TLG 2007: 581–603).

Başkurt Türkçesi: Burada *tik* 'ancak' anlamı veren bir cümle başı edatı olarak kabul edilmiştir. Ayrı

Kazak Türkçesi kısmında *ana, aq* ve *tek, ba lama edatları*nın *sona gelen edatlar* grubunda değerlendirilmiş, *'sadece, ancak'* anlamı ifade ettiği belirtilmiştir. (TLG 2007: 473).

Kelimeye bitişmeden yazılır. Ünsüz uyumuna bağlı olarak *ana / gene*; *qana/kene* şekillerinde kullanılır.

Koç ile Doğan, Kazak Türkçesindeki *-aq* için 'pekiştirme ve sadece anlamı veren edat' açıklamasını yapmaktadır. (2004: 317)

Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* nde 'Sona gelen bağlaçlar' başlığı altında konuyu işler ve şu gruplamayı verir: Tat. *uk/ük*; *gına/géne*; Kzk. *ak, gana; kana;* Krgz. *gana* (1998: 245)

Metin Karaörs'ün, *Kar ıla tırmalı ekil ve Cümle Bilgisi* adlı eserde ve diği bir cümle örneğinde *gana* kelimesi zarf olarak değerlendirilmiştir.

mevliTc 0kr d

Bul jarqırap janıp turatın asıl gülder osı eldin qızdarının janı ekenin

Nesne

Nargözdiñ ejesi gana bi

Qazaq Grammatikası'nda *qaydan, nege, qanday* soru zamirlerinden sonra kullanılan *ana*'nın kelimeye pişmanlık anlamı verdiği veya yeni bir fikir kattığı belirtilmektedir.

Tek ise eklendiği kelimeye açık bir sınırlandırma anlamı katmaktadır. *Tek* kelimesinin zarf ve ünlem olarak kullanıldığı örnekler de vardır. Fakat konumuzu ilgilendirmediği için buna hiç değinilmeyecektir.

Tek ve *ana/qana* nın birlikte kullanıldığı örneklerde de sınırlandırma anlamı vardır. (QG, 2002: 212–218)

Qazaq Tiliniñ Grammatikası'nda "Demevlik"lerin gruplandırılmasında farklılıklar vardır. Bu eserde verilen bilgilere göre demevlikler kelimeleri ve cümleleri bağlamak için kullanılmazlar. Onlar bağlanmış kelimelere anlam yükler, anlamı kuvvetlendirir, sınırlar veya soru anlamı eklerler. Burada, *jal avlık* ve *septevliklerin* bağlama göreviyle hal eklerine benzedikleri; *demevliklerin* ise kelime yapan eklere benzediği ifade edilmektedir.

Demevlikler hiçbir zaman bağlama işleviyle kullanılmamaktadır şeklinde kesin bir ifadede bulunmak da yanlış olabilir. Bazen demevlikler (*tek, jal ız aq vs.)* kelime ve cümleler arasındaki ilişkiyi göstermek için de kullanılırlar. Bunu bir sentaks görevi olarak yapmazlar, anlam olarak yaparlar.

Demevliklerin çeşitli anlamları vardır. Onlar, cümleler arasındaki mantık ve vurguyla da yakından ilgilidir. Cümle içindeki kelimenin, kelime grubunun olduğu gibi cümlenin de anlamını açıklayabilir, farklılaştırabilir, hareketlilik verebilir. Bu şekildeki kullanımlarıyla da bir tür arabulucuya benzerler.

Demevlikler, bu eserde de anlamlarına göre gruplandırılmışlardır.

1. Suravlık (Soru) Demevlikler: *ma, me (ba, be, pa, pe), e.*

2. Küşeytüv (Kuvvetlendirme), Daralav (Bölme) Demevlikleri: *da/de (ta/te), aq, äsirese, bolsa.*

3. Tejev (Sınırlandırma) Demevlikleri: *ana, tek.*

4. Qarsı qoyuv (Zıt anlamlı), salıstıruv (Karşılaştırma) Demevlikleri: *tügil, tursın, turmaq, qurılım.*

5. Gönül durumunu bildiren demevlikler: *-ay, av.*

6. Modal'dıq (Modal olan) Demevlikler: *oy, eke , mıs.* (QTG-I, 1967:235)

Burada *Tejev* anlamı veren demevlikler içinde *ana* ve *tek* gösterilmekte; *-aq Qazaq Grammatikası*nda hem kuvvetlendirme hem de sınırlandırma demevliklerinde gösterildiği hâlde *Qazaq Tiliniñ Grammatikası*nda sadece kuvvetlendirme içinde ele alınmaktadır. Bu sınıflandırmadaki altı ve yedinci maddedekiler *Qazaq Grama tikası*nda verilen gruplandırmaya uymamaktadır.

Asıl sınırlandırma bildiren demevlik *ana* dır. Bu anlamıyla bütün kelimelerle

birleşebilmektedir. Bazen *ana* kelimeye küçüklük, azlık, nezaket ifadeleri de katmaktadır. Bu işlevi daha çok sıfat ve zarf olan kelimelerle birleştiğinde ortaya çıkmaktadır.

ana, qaydan, nege, qanday gibi soru zamirlerinden sonra kullanıldığında kelimeye 'kuvvetlendirme' anlamı katmaktadır.

ana yüklem olan kelimeye de eklenebilir. Bu durumda, yüklem olan kelimenin şahıs ekini de kabul edebilir.

Sınırlandırma anlamı veren diğer demevlik *tek* tir. Kelimelerin öncesinde yer alarak kuvvetlendirme anlamı verir.

Tek in *tek ana/qana* kullanışı yanında "*tek … ana/qana*" kullanışı da vardır.

Türkî Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası nda da demevliklerin kelimelere eklenerek ek bir anlam verdiği üzerinde durulmuştur. Bunların başta kendilerine ait anlamları vardır. Zamanla yardımcı kelime olarak kullanılmaya başlanmışlardır. Demevliklerin birçoğunun yapısı ile işlevleri birbiriyle benzer, ortaktır. Demek ki, demevlikler ilk şekilleriyle düşünüldüğünde bütün Türk lehçelerinde ortak olmalıdır. Eserde birkaç lehçeden örnek verilmektedir. Kaz. Karakal. *ana*; Kırg. *gana*; Özb. *gina, qina, kina*. Bu demevlikler Kırgız Türkçesinde *çektegiç bölükçö* adıyla ele alınan *gana* ve *ele* dir. *Tek* ise *tak* şeklinde *anıktagıç/taktagıç bölükçö* grubunda yer almaktadır. Özbek Türkçesinde *ayıruv ya çegaralav yuklamalari* içinde de *gina, qina, kina, fakat, fakat gina, yalgiz* verilmektedir (Nurmahanova 1971: 137–138).

Axanov ve Ayğabılov, *Qazaq Tili Morfologiya* adlı eserlerinde demevlikleri anlamına göre beş gruba ayırmaktadır:

1. Suravlık (Soru) Demevlikler: *ma, me (ba, be, pa, pe), e.*

2. Küşeytkiş (Kuvvetlendirme) Demevlikleri: *da/de (ta/te), aq, äsirese, da (de, ta/te).* Bunlardan *da (de, ta/te)* hem *jal avlık* hem de *demevlik* olarak kullanılırlar.

3. Tejev (Sınırlandırma) Demevlikleri: *ana, tek.*

4. Qarsı Qoyuv (Zıt anlamlı), Salıstıruv (Karşılaştırma) Demevlikleri: *tügil, tursın, turmaq.*

5. Gönül Durumunu Bildiren Demevlikler: *-av, ev*. Bunların içinde şüphe bildiren *eke* gibi demevlikler de vardır. (1989: 103–104)

Farklı sözlüklerde *ana* ve *tek*'in ele alınışına baktığımızda edat veya zarf olarak gösterilmekte, Türkiye Türkçesi karşılığı olarak 'sadece, yalnız' kelimeleri verilmektedir. Açıklamalarında da "Söz arasıõ

Terim Olarak:

Türk Dünyası Gramer

Kunanbay'ın karşısına giden **sadece** Tekecan olacak.'

Sadıq tapal boylı, taldırma tav adam edi, saqaldıñ ornında jeti tal ğana qıl bar, onıñ özi de seldir seldir edi, degenmen ol tırtısqaq mıqtı bolatın. (QT-M:41) 'Sadık kısa boylu, nazik bir adam idi, sakal yerine **sadece** yedi tel kıl var, o da seyrek seyrek idi, ancak o inatçı, güçlüdür.'

Jüzinde qay ı da joq, qasiret de joq, qorqını qana bar. (QQT,307) 'Yüzünde kaygı da yok, hasrette yok, **sadece** korku var.'

'**daha'** işlevinde kullanılmaktadır:

Bügin sündettelgen ul küni ke e ğana besikte jatqan bala edi. (Toy, 62) 'Bugün sünnet olan oğul **daha** geçenlerde beşikte yatan balaydı.'

Küçültme işlevinde kullanılmaktadır:

Ke ke qaray kün aspanda aqırın jıljıydı, kündiz oqtın oqtın so ıp tur an jel özinen özi juvasıp, mayda ğana qoñır samal a aynaladı. (QT-M:81) 'Akşama doğru güneş gökyüzünde yavaşça gidiyor, gündüz ara sıra esen rüzgar kendiliğinden sakinleşip, hafif**çecik** bir esintiye dönüşüyordu.'

da/de kuvvetlendirme edatı gibi kullanışları da vardır:

Odan basqa är jerde a ıl an jünder ğana jatır. (MÄ,65) 'Bundan başka her yere saçılmış yünler **de** var.'

Miktarda **sınırlama** görevinde kullanılır:

Tınıs belgileriniñ sanı on a köp emes, ne barı on aqtı ğana: nükte (.), surav belgisi (?), lep belgisi (!), köp nükte (...), qos nükte (:), ütir (,), nükteli ütir (;), jaq a (()), sızıq a ( ), tırnaq a (""). (QT-S,137) 'Noktalama işaretlerinin sayısı o kadar çok değil, hemen hepsi **sadece** on kadar: nokta, soru işareti, ünlem, üç nokta, iki nokta üst üste, virgül, noktalı virgül, parantez, tire, tırnak işareti.'

1.1.1.Yüklem Olarak Kullanılan İsimle Birleşerek

ana yüklem olan kelimeye de eklenebilir. Bu durumda, yüklem olan kelimenin şahıs ekini de kabul edebilir. (Axanov, Ayğabılov 1967: 238) Bu kullanışı, isim cümlelerindeki *erür* veya *turur(siz)* şeklinden farklı değildir.

Vurgulama işleviyle kullanılır.

Jetilmey kele jatqan tisi ğana (MÄ,60) 'Gelişmeden kalan **sadece** dişleri(**dir).'**

Beyit basında bir alpınan avmay, qutır an siyaqtanıp jeligen moldalar ğana (MÄ,106) 'Mezar başında hiç kıpırdamayan, kudurmuş gibi heveslenenler **sadece** mollalar. (mollalar**dır**)'

Ol äli jas emes pe? / Ne ede? / To ızda ğana. / Öziñ ne edesiñ? (QT-S:41) 'O hala genç değil mi? /Kaçında? / Dokuzunda**dır**. (**Tam** dokuzunda.) / Sen kaçındasın?'

Jıyırma jıl boyında jattıñ malın jan sala ba ıp – qarap jürgen, tepse – temir üzetin

a ayındı eki jigit pen qara aruva a mı ım qarajon Qat anıñ "qura ansıma ı" osı ğana. (MÄ,272) 'Yirmi yıl boyunca, yabancı ellerin mallarını canını ortaya koyarak bakan gözeten, çiğnese demiri ezecek iki kardeş genç ile bütün ağır işlerin adamı omzu nasırlı Katşa'nın "alın terinin karşılığı" **sadece** bunlardı.'

" A a ekkeniñizge köp boldı ma?

—On a köp emes, pensiya a ıqqan soñ ğana" (QT-S:39) '-Ağaç ekeli çok oldu mu? //kadar çok değil. **Sadece** emekliye ayrıldıktan sonra(**dır.**)'

Jasıl tüsin özgertpeytin qara ay ğana. (QTG-I, 238) 'Yeşil rengini değiştirmeyen **sadece** çam ağacı(**dır.**)'

Burada, *ana* yüklemin şahıs ekini de alabilir.

Tehnik qazaqtar bir talay, al injener meliorator qazaq jal ız siz ğanasız (QTG-I, 238) 'Teknik Kazaklar çok, mühendis-toprak ıslah uzmanı kazak **sadece ve sadece** sizsiniz.'

Bul basqa qazaqtıñ törinde turatın, kümistetken er turmandardı men kam at börik, tülki tımaqtarın aralastıra iletin maqtanı tarı. Bul üydiñ bosa asında ğana tur. (QQT,244) 'Bu, başka Kazakların töründe duran, gümüşlenmiş eyer ve takımları ile parlak börk, tilki tırnaklarını karıştırarak anlattığı övünüşleri. **Mutlaka** bu evin eşiğinde**dir**.'

Birleşik fiilli yüklemlerde asıl fiille yardımcı fiilin arasına girerek yüklemi vurgular ve **'-dır'** ifadesini bildirir:

..bay a jaldan an kedeydiñ esebi bayuv emes, tamaq asırav ğana bolatın. (QQT,208) '...bey için çalışan fakirin hesabı zengin olmak değil, **sadece** karnını doyurmak**tır.'**

Endi saqtanuv ğana qaldı. (QT-S:56) 'Şimdi sadece korunmak kaldı.'

1.1.2. İyelik Eki, Aitlik Eki ve Hal Eklerinden Sonra

1.1.2.1. İyelik Eki Almış Kelimelerden Sonra

'**Bile, dahi'** anlamında kullanılan *ana/qana,* takip ettiği kelimeyi kuvvetlendirmektedir.

Jal ız aq jotası ğana bunıkine uqsamaydı: munday düñkiygen küdir emes, jazañdav. (MÄ,70) 'Sadece sırtı **bile / da** tam olarak onunkine benzemez: bu gibi kabaran engebeli değil, düzlük.'

.. aqta tav alqabında gürildegen özenniñ sarını ğana qulaqtı jar anday. (QT-M:74) '...zar zor dağın uçsuz bucaksız yerinde gürüldeyen derenin sesi **bile / de** kulağı sağır edecek gibi.'

Bazen **kuvvetlendirme** işlevinde kullanılırken bunun yanında **sınırlandırma** da bildirdiği görülmektedir.

Azdan soñ qara alanıñ qara tabandarı men quyrı ı ğana qaldı. (MÄ,65) 'Az sonra

kara alacalının **sadece** karatabanları ile kuyruğu kaldı.'

Köp uldarınıñ i inen Abılaydıñ handı ına ekevi ğana talasqan: biri qalmaq äyelinen tuv an Qasım, ekinisi Üväli. (QQT,223) 'Birkaç oğlunun içinden Abılay'ın hanlığına **sadece** ikisi karşı çıkmış: biri, Kalmuk hanımından doğan Kasım, ikincisi Veli.'

Uvaqıt sonda tün ortasınıñ mezgili ğana edi. (MÄ,153) 'Vakit o sırada **tam** gece ortalarıydı.'

İsim tamlamasının tamlayan ve tamlananı arasında:

Bu kullanışta tamlayan vurgulanmakta aynı zamanda da sınırlandırılmaktadır.

Äygerimniñ ğana otavın alıp, osı aradan özine bölek qıstav sal ızıp almaq bop kelgen. (QQT,262) ' **lmv** zaman3.-6(da s)]TJ /TT6 (t)11(a)5(m)6(l)6(a)5(y)8(an)9(v)10(u /Tf -0.03052 1 Tf 0Td (õ0.

Az uvaqıtta ekevi qozınıñ ornın ğana iyiskelep qaldı. (MÄ,58) 'Az zamanda her ikisi de **sadece** kuzunun yerini koklayıp kaldılar.'

Aqılmen mıñdı, aqıruvmen birdi ğana köndiresiñ. (QQT,224) 'Akılla bini, bağırarak **sadece** biri razı edersin.'

Oraz atqanın da, ildirgenin de solar a ülestiredi de, özi üyine birer künge azıq bolarlı ın ğana alıp keledi. (QQT,294) 'Oraz, attığını da astığını da onlara paylaştırır ve kendi evine **sadece** birer gün yetecek kadar azık alıp gelir.'

1.1.2.3.2.Yönelme Hali Eki Almış Kelimelerden Sonra

Vurgulama işleviyle kullanılmıştır:

yı ına bota i igin jamılıp, alqiya otırıp söylegen Qunanbay osı üyde ärkimgeqaramaydı. Qarsısına taman otır an Süyindikke ğana qadalıp söyleydi. (QQT,217) 'Omzuna deve kepeneğini geçirip, övünerek konuşan Qunanbay bu evde kimseye bakmaz. **Sadece** karşısına doğru oturan Süyindik'e dik dik bakarak konuşur.'

Alıstan aq Abay a tuvra bettep, özgelerge qaramastan, tek Abaydıñ özine ğana arna anday bop: Assalavmälikiym, Abay a a! – dedi. (QQT,242) 'Ta uzaktan Abay'a doğru bakıp, başkalarına rağmen, **sadece** Abay'a özelmiş gibi "Esselâmünaleyküm, Abay Ağa!" dedi.'

Toydıñ bastaluvına ğana emes, ayaqtaluvına da erek e män bergen jön. (Toy, 23) '**Sadece** toyun başlamasına değil, bitmesine de çok önem vermek gerekir.'

1.1.2.3.3.Bulunma Hali Eki Almış Kelimelerden Sonra

Bulunma hâli eki almış kelimelerle kullanıldığında, **da / de** kuvvetlendirme edatının işlevini yerine getirmektedir. Bu kullanımlarında genellikle **zaman veya yeri/mekânı sınırlandır**dığı görülür.

Zamanda sınırlandırma bildirir:

Aygül osı tusta ğana bir ayqaylap saldı. (QT-S:45) 'Aygül o anda **da** bağırdı.'

Men jaqında ğana avıldan kelgen edim. (QT-S:18) 'Ben **hemen bu** yakınlarda köyden gelmiştim.'

Ol kisi ekin i düniyejüzilik so ıs bastalar aldında ğana qaytıs bolıptı. (T. B., 8) 'O ikisi **tam** dünya savaşı başlayacağı sıralarda ölmüş.'

Teñiz tasbaqası köbinese suvdı mekendeydi de, jumırtqalaytın kezde ğana qur aqqa ı adı. (QT-M:114) 'Deniz kamlumbağası genellikle suda yaşar, **sadece** yumurtalayacağı zaman kuru yere çıkar.'

Yer/mekânda sınırlama bildirir:

Aqqasqa sonda ğana büyirin tartıp tınıs aldı. (MÄ,84) 'Akkaska orada **da** içini çekip nefes aldı.'

Bul basqa qazaqtıñ törinde turatın, kümistetken er turmandardı men kam at börik, tülki tımaqtarın aralastıra iletin maqtanı tarı. Bul üydiñ bosa asında ğana tur. (QQT,244) 'Bu, başka Kazakların töründe durur. Gümüşletilen eyer takımları ile parlak börk, tilki tırnaklarını karıştıran övünüşleri. Bu **sadece** evin kapısındadır.'

Qazaq tili Qazaqstanda ğana emes, odaqtas respublikalarda turatın qazaqtardıñ da ana tili. (QT-M,3) 'Kazak dili, **sadece** Kazakistan'da değil, birlik içindeki cumhuriyetlerde yaşayan Kazakların da ana dili.'

...betinde eki ü jerde ğana süyektelgen örnektiñ izi bayqalmaydı. (QT-M:8) '...üstünde **sadece** iki üç yerde kemikleşmiş örneğin izi fark edilmiyor.'

1.1.2.3.4.Ayrılma Hali Eki Almış Kelimelerden Sonra

Vurgulayarak anlamı **kuvvetlendirme** işlevinde kullanılır. Bu şekilde kullanıldığında da/de kuvvetlendirme edatının işlevine benzer bir görev yerine getirir.

Bügingi qazaq täj ben taqtı eski ädebiyetten ğana oqiytın, fol'klordan ğana qula ı alatın. (QT M:130) 'Bugünkiler, Kazak taç ve tahtını **sadece** eski edebiyattan

söyleyen başka insanlara ulaşarak, başkalarının fikrini anlayabilir.'

Küçültme İşleviyle kullanılır:

To ız qanat kiyiz üydiñ kölemindey ğana quvıs, töbesinde ki kene añıraqtay tesigi bar. (QQT,290) 'Dokuz kanat keçe evin büyüklüğü kadar**cık** boşluk, tepesinde küçücük şanırak kadar deliği var.'

So an jal as közildirikti, ülken murnınıñ astında barmaqtay ğana murtı bar er kisi men oramaldıñ mañdayına tüsiriñkirep jibergen, döñgelek betti äyel adamıñ qatar otır an portreti. (QT-M:42) 'Ona bağlı gözlüklü, büyük burnunun altında parmak kadar**cık** bıyığı olan kişi ile örtüyü alnına indiren, yuvarlak yüzlü kadınla adamın birlikte oturduğu bir portre.'

Sonan äbden jaqındap, eki ü arqan boyınday ğana jer qal anda, qıyquvdı salıp, a a tı qa ıstırıp sıtırlatıp kelip, tiyip kep kettik. (MÄ,160) 'Orada tamamen yaklaşıp, iki üç urgan boyu kadar**cık** yer kaldığında, bağırıp, ağaca vurup çatırdatıp vurup gittik.'

1.1.2.3.6.Vasıta Hali Eki Almış Kelimelerden Sonra

Diğer hâl eklerinde olduğu gibi vurgu yoluyla kuvvetlendirme işlevinde kullanılmaktadır. Buradaki kullanımını karşılaştırınız. "*tüñle+birle, vs.*" bkz. "Türkçe Enklitik Edatı "LA""(Nalbant, 2004:2157–2174)

Qasına Erboldı ana alıp, toptan oq av qalıp, asıqpay, ayañmen ğana qayttı. (QTG-I,238) 'Yanına sadece Erbol'u alıp, toplayarak biraz ötede kalıp, acele etmeden, **sadece** ağır ağır yürüyerek döndü.'

Qol önerimen ğana kün körip otır an adamsız. (QQT,200) '**Sadece** el hüneriyle geçmini sağlayan insansınız.'

Maqsut jayın kempirmen ğana söylesedi. (MÄ,107) 'Maksut durumu **bir tek/sadece** yaşlı kadınla konuşuyordu.'

Keybir qıstırma sözder oydıñ dolbarmen, amamen ğana ya sener senbestikpen aytıl anın bildiredi. (QT-S,108) 'Bazı ara sözler fikrin **sadece** tahmin ve yorumla veya inanıp inanmamakla sınırlı olarak söylendiğini bildirir.'

1.2. Sıfatlardan Sonra

Enklitik olup olmadığı konusunda bize en çok ipucu veren örnekler *ana/qana*'nın sıfat ve zarflardan sonra kullanıldığı örneklerdir.

1.2.1.Sayı Sıfatlarından Sonra

Sayı sıfatlarından sonra miktarda bir **sınırlama** söz konusu olmaktadır.

Tinibay üyiniñ öz qona ı, biraq asa sıylap, bappen kütken qona ı –Uljan men Abay, Täkejan jäne solar qasında qal an üş-tört qana jigitter. (QQT,296) 'Tinibay'ın

evine gelecek misafiri, ancak çok saygı gösterip, ağırlamak üzere beklediği misafiri, **sadece** Uljan ile Abay, Tekejan ve yanında kalan üç dört yiğit.'

1.2.2.Niteleme Sıfatlarından Sonra

Niteleme sıfatlarından sonra genellikle **küçültme** işlevi ortaya çıkmaktadır.

Jolav ılardıñ aldınan jumsaq qana samal so adı. (QTG-I,238) 'Yolcuların önünde yumuşa**cık** bir rüzgâr esiyor.'

Bora bir aqquba ğana, qa ılez, qız minezdi bala eken. (QTG-I,238) 'Boraş sarışın**cık**, neşe dolu ve kız tabiatli bir çocukmuş.'

Aşağıdaki cümlede geçen şu iki kelimedeki kullanım farklıdır. *ana*'nın *arıq qana* şeklinde ayrı yazılan ve ünlüleri kalın olan kullanılışı yanında *ki kene* deki ince ünlüye sahip küçültme eki olarak ve kelimeye eklenerek kullanılışı arasında birleşik ve ayrı yazılma konusu dikkate değerdir. Bu tarz kullanışların örneği çok az karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz Kazak Türkçesi gramerlerinde *–kana, –kene* şeklinde bir küçültme ekinden de bahsedilmemektedir. Anlamca ele alındığında bu ikisinin aynı anlamı verdiği görülmektedir. Yazılışları farklı olmasının sebebi ekleşmesi veya edatlaşması mıdır?

Keyinirek muzıka qumar Belenitsina keldi, bul arıq qana kişkene boylı, biraz ar a anday, biraq suluv bala jüzdi, suvdırla an qara köylek kiygen ubar bederi bar jäne qolında juvan bilezigi bar äyel; onıñ qasında küyevide zar, bul qızıl jüzdi, tolıq a, qol ayaqtarı ülken; aq kirpik jaña qalıñ erinderinen külki ayıqpaytın adam... (QQT,307) 'Daha sonra müziğe hevesli Belenitsa geldi, bu, zayıf**çacık**, kısa**cık** boylu, biraz yorulmuş gibi, fakat güzel çocuk yüzlü, hışırtılı kara gömlek giyen benekli deseni olan ve elinde kalın bileziği olan kadın; onun yanında kocası da olan, bu kızıl yüzlü, dolgunca yüzlü, eli ayağı büyük; ak kirpik ve kalın dudaklarından gülüş eksik olmayan insan.'

Ädemi ğana üy eken. (QT-M,106) '**Çok** güzel**(cecik)** bir evmiş.'

*...öziniñ eri Qun*0.0i1q(l)2(ar)]TJ/TT6Tf0Tc0Tw4.6Td(5Tj/TT51Tf0.0337Tc0.0037037e/C23_1bdu1sTf1.35l0Td<0231Tj/TT8102CS0e48

Esengeldi ***birer*** *jas qana ülken tärizdi.* (QT-M:149) 'Esengeldi **sadece** bir yaş kadar büyük gibi.'

Küçültme işleviyle kullanılır. Sıfat veya zarf olabilen kelimelerden sonra gelerek küçültme anlamını kuvvetlendirmektedir.

Musaqul, Jiydebay, Baraq siyaqtı ü ülken qorıqtı ja alap otır an sanı köp, därmeni ***az ğana*** *avıldardı kün ı ıs jaqtan bastap kün batısqa eyin arlap ıqqan.* (QQT,259) 'Musakul, Jiydebay, Barak gibi üç büyük otlağı mekân tutup oturan sayısı çok, gücü az**ıcık** köyleri doğu tarafından itibaren batıya kadar dolaşmış.'

Bir ğana *javın qurtı bir tävlikte 0,5 9. amasında topıraq öñdey aladı.* (QT-M:10) 'Bir tane**cik** yağmur solucanı 0,5 9. civarında toprak tamir eder.'

Tañ aldında ***bir ğana*** *sa at mızı anı bolmasa, Abay bul kündi uyqısız ötkizdi.* (QQT,300) 'Tan vakti bir saat**çik** kestirmesi sayılmazsa, Abay bu günü uykusuz geçirdi.'

Osı kezde Bayma ambet ta ı da Qara olaqtıñ qula ına siñgen ötkir jiñi ke ünimen ***qısqa ğana*** *"kev!" dep qaldı.* (QQT,11) 'O zaman Baymağambet de Karaçolak'ın kulağına ulaşan keskin, ince bir sesle kısacı**cık** "kev!" deyip kaldı.'

Jolav ılardıñ aldınan ***jumsaq qana*** *samal so adı.* (QTG-I,238) 'Yolcuların önünde yumuşa**cık** bir rüzgâr esiyor.'

Bora bir ***aqquba ğana****, qa ılez, qız minezdi bala eken.* (QTG-I,238) 'Boraş sarışın**cacık**, neşe dolu ve kız tabiatli bir çocukmuş.'

Asıl önemli olan ve dikkate değer kullanımı, küçültme eki almış kelimelerden sonra gelerek anlamı pekiştirmesidir:

Qartada ı ***kişkentay ğana*** *nükte Paminga taygada tur an evenkilerdiñ selosı.* (QT-S, 98) 'Haritadaki **çok** küçü**cük** nokta Paminga tayga[2]daki Evevkilerin (?) köyü.'

Sokolov ***kişkene ğana*** *stol a tönip birdeme jazıp otır eken.* (QQT,255) 'Sokolov **çok** küçü**cük** masaya çöküp bir şey yazıyormuş.'

Küçültme bildirirken aynı zamanda sınırlandırma da göstermektedir. Bu miktarda bir sınırlandırmadır:

Onıñ moynı ***bir ğana*** *elidey tım qısqa edi.* (QQT,211) 'Onun boynu bir eli kadar**cık** çok kısa idi.'

Bul avdanda äzir e sırlasar ***bir ğana*** *adamım bar.* (QQT,204) 'Bu bölgede şu anda sırlaşabileceğim bir **tanecik** insan var.'

Sınırlandırma zamanda olabilir:

Munda bizge ***biraz ğana*** *kün qıyındav bolar, biraq ol e närse emes.* (QQT, 280) 'Burada bize birkaç gün**cük** zorluk çıkar, fakat o da bir şey değil.'

Tañ aldında ***bir ğana*** *sa at mızı anı bolmasa, Abay bul kündi uyqısız ötkizdi.*

[2] Tayga: Avrasya'nın kuzeyinde, Sibirya ile Uzakdoğu'da bulunan iğne yapraklı, sık çam ormanları, tayga.

(QQT,300) 'Tan vakti bir saat**çik** kestirmesi sayılmazsa, Abay bu günü uykusuz geçirdi.'

da/de kuvvetlendirme edatı gibi kullanılır. Anlamı kuvvetlendirip vurgulamasının yanında sevimlilik ifadesi de katar.:

Ädemi ğana üy eken. (QT-M,106) 'Güzel**cecik** bir evmiş.'

1.3. Zamirlerden Sonra:

Vurgulama işleviyle kullanılırlar.

1.3.1.Şahıs Zamirlerinden Sonra:

Bu tarz kullanışlarda anlam kuvvetlendirilir. **da/de** ifadesi ağırlıktadır.

Ende e, men ğana emes, sen de oqı... (QQT,266) 'Demek ki, ben **de** (**sadece** ben) değil sen de oku...'

1.3.2.Belirsizlik zamirlerinden sonra:

Küçültme ifadesi katması yanında kuvvetlendirme de bildirmektedir.

ıñ ıstı panala an epeden jebir körüv iler "sol eldiñ uyıtqısı" dep Eseneyden aqıl surasa, onıñ körseter izi birev ğana bolatın – ol Beketov arqılı ükimetke arız joldav. (QQT,313) 'Doğuya sığınan Şepe'den eziyet görenler "o ülkenin öncüsü" diye Eseney'e fikir sorunca, onun gösterdiği yol bir tane**cik** olur, o Beketov vasıtasıyla hükümete dilekçe gönderir.'

1.3.3.Soru Zamirlerinden sonra:

qaydan, nege, qanday gibi soru zamirlerinden sonra *ana* kullanıldığında kelimeye "kuvvetlendirme" anlamı katmaktadır. (QTG-M, 1967:238)

Özellikle şu örnekte *nege ana* kullanımının *neçe ök, neçe me* ile benzerliği dikkat çekicidir. (Bkz. Korkmaz 1995-I:98–109; Nalbant 2004: 73–86)

Abay i tey qattı ökindi: —Dildäni jöneltpey, mülde ayırıp kö irip jibermey nege aldım, nege ğana Äygerimdi aldım. (QTG-I,238) 'Abay çok ama çok pişman oldu: —Dilde'yi gömmeden, tamamen göçürmeden niçin aldım, **acaba niçin** Aygerim'i aldım.'

zdeseñ tappaytın quv müyiz saqa qulja qaydan ğana kep Bä eydi izdep taptı! (QTG-I,238) 'Arasan da bulunmaz kuru/sarı boynuz büyük dağ keçisi **acaba nereden** gelip Beşey'i arayıp buldu!'

Qodardıñ qunın sura dep ma an jibergen qanday ğana Böken e men Borsaq! (QTG-I, 238) 'Kodar'ın intikamını sor diye bana gönderen **nasıl olur da** Bökenşe ile Borsak (olur).'

Mu alim jaqsı oqı anına quvanı tı ekenin a ıq aytsa, ündemey qaluv a ***qalay ğana*** *dätiñ ıdar?* (QT-M,124) 'Öğretmen iyi okuduğu için sevinçli olduğunu açıkça söylerse, sessiz kalmaya **nasıl olur da** sabredersin?'

Qaydan ***ğana*** *kelip ediñ?* (QT-M, 106) '**Acaba nereden** gelmiştin?'

Janım av, qay ***da ğana*** *jo alıp kete qoyıp ediñ?!* (QT-S: 56) 'Canım oy, **acaba nerelere** kaybolup gittin?!'

1.4. Zarflardan Sonra:

Bu kullanışlarda genellikle vurgulama yoluyla **kuvvetlendirme** işlevi söz konusudur. Bu kuvvetlendirme sınırlandırma anlamı da içermektedir.

Zamanda sınırlandırma bildirir:

Quyrıqtan qısıp alıp alısqa süyrep apar an ***soñ ğana*** *Aqqasqa esin jıydı.* (MÄ, 84) '**Sadece** arkasından sıkıştırıp uzağa sürüyüp götürdükten **sonra** Akkaska kendine geldi.'

Ki kene özenniñ öñ boyın örley bitken kürke kürke köringen quba taldar da, tüp tüp tobıl ı men qara an da düniyege osı kök jamıl an küyinde, ***bügin ğana*** *payda bol anday qızıqtıradı.* (QQT, 223) 'Küçük derenin ön tarafında yükselerek yetişen top top görünen sarı ağaçlar da, kök kök kızılcık ağacı ile dikenli bitkiler de dünyayı bu kökler bürüdüğü sırada, **hemen/özellikle** bugün peyda olmuş gibi ilgi çekiciydi.'

Buhara, Hiva arqılı keldik, ***bügin ğana*** *qol a ustandıq, dep tur.* (QQT, 244) 'Buhara, Hive yoluyla geldik, **özellikle bu gün** geleneklere dayandık, diyor.'

Ne e jıldan beri sarpıldanda jürgen U okov ***ötken küni ğana*** *birin i ret tını uyıqtap ketip edi.* (QQT,285) 'Nice yıldan beri boşuna koşturup duran Uşokov **özellikle geçen gün** ilk defa sakince uyuya kalmıştı.'

Teñiz tasbaqası köbinese suvdı mekendeydi de, jumırtqalaytın ***kezde ğana*** *qur aqqa ı adı.* (QT-M,114) 'Deniz Kamlumbağası genellikle suyu mekân tutar, **sadece** yumurtalayacağı **zaman** kuru yere çıkar.'

Äkesiniñ ol vagon a otırmav sebebi Tölepke ***endi ğana*** *tüsinikti boldı.* (QT-S, 136) 'Babasının o vagona oturmama sebebi **özellikle o anda** Tölep için açıktı.'

"—A a ekkeniñizge köp boldı ma?

—On

yıkanıp giysilerini değiştirmiş, **sadece biraz önce** Ravşan'la ikisi yemek yemek için oturmuşlar.'

Bazı örneklerde yüklemin belirttiği işin yapılma miktarında sınırlama bildirir.

simizdiñ qarqını men kölemin ayqındav ü in bir ğana salıstıruvdı keltirsek de jetkilikti. (QQT,248) 'İşimizin hız ve büyüklüğünü belirlemek için **sadece** (**bir kere)** karşılaştırsak da yeterli olur.'

jal ız, jaña gibi kelimelerle birlikte kullanıldığında sadece anlamı kuvvetlendirmektedir:

Jalğız ğana semserim bar edi – ol i imde, qında bolatın. (MÄ, 152–153) '**Sadece sadece** kılıcım vardı, o da içte, kınındadır.'

Jaña ğana Ketik tav a ilinip tur an toqımday bult bar dı. (QT-S: 56) '**Sadece sadece** Ketik Dağ'da asılıp duran eyer kadar bir bulut vardı.'

Aramızdan jalğız ğana qorqaq, opasız ıqtı. (QT-M: 13) 'Aramızdan **sadece sadece** korkak, vefasız çıktı.'

Ulpan esinen tanıp qala jazdadı: murtı jaña ğana qırbıqtanıp kele jatqan sımbattı, suluv jas jigit!.. (QQT, 313) 'Ulpan az kalsın kendinden geçiyordu: **sadece ve sadece** z bir müd:7esinenp

kısa**cık**:-Marjanköl, Kunduz'a doğru! dedi.'

e esi jıla anda, özini̇ñ külip: "Qoy, apa, uyat emes pe? Nege jılaysıñ" dep, e esiniñ qu a ınan ***aqırın ğana*** *bosan anı esine tüsti.* (QT-M, 121) 'Annesi ağlayınca, o gülüp: "Bırak anne, ayıp değil mi? Niçin ağlıyorsun?" diye annesinin kucağından yavaş**çacık** indiğini hatırladı.'

1.4.1.Zarf-Fiil Eklerinden Sonra:

Vurgulama ve kuvvetlendirme işleviyle kullanılır.

Anda sanda oyın savıqqa, qonaqqa bararda ***ğana*** *aynanı eske alasıñ.* (QQT,204) 'Arada sırada oyun ve eğlenceye, **ayrıca da** misafiliğe giderken aynayı hatırlarsın.'

Qırın otır an äkesiniñ kesek pi ini Abay a jartılay ***ğana*** *körinedi.* (QQT, 216) 'Yan oturan babasının iri alnı Abay'a **sadece** yarısıymış gibi göründü.'

Ras. Biraq piskende ***ğana****... odan läzzet alasıñ.* (QQT, 234) 'Doğru. Fakat **sadece** olgunlaştığında ondan lezzet alırsın'

Özellikle -p zarf-fiili almış şekillerle birleştiğinde asıl fiil ve yardımcı fiilin arasına girmekte, anlamı kuvvetlendirerek işin hemen, hızlıca yapıldığını/yapılacağını bildirmektedir. Sebep de bildirebilir.

Olar jumırtqa sanın bilip ***qana qoy*** *an joq qoy, qal an jumırtqalardı alıp qaytuv ü in jetkilikti möl erde nöker äkelüvge iylevlerin de izdep taptı oy.* (QT-M: 46) 'Onlar **sadece** yumurta sayısını bilmekle yetinmediler, kalan yumurtaları alıp dönmek için yeterli sayıda nöbetçi getirme konusunda da tedbir aldılar.'

Jel tın an. Teñiz de tını , a ıq, aydın aqırın tınıs ***alıp*** *sondıqtan* ***qana jatır****.* (QQT, 24) 'Rüzgâr durmuş. Deniz de sakin, açık, parlak bu yüzden **de** yavaşça nefes alıyor.'

alımdar kiyt avruvın zerttep ***qana qoy****may, olardıñ evolyutsiya protsesinde avruv a qarsı küresüv sırın bilüv ü in izdenüvde.* (QT-M: 59) 'Âlimler **sadece** balina hastalığını araştırmayıp, onların gelişme sürecinde ağrıya karşı direnme sırrını bilmek için arayışta.'

1.4.2.Şart Eki Almış Gruplardan sonra:

Vurgulama işleviyle kullanılmaktadır. Anlam sebep, şart veya zamanı sınırlandırarak kuvvetlendirmektedir.

*Köñil kiri aytsa****ñ ğana*** *ketedi.* (QQT, 224) 'Gönül kiri **sadece** anlatınca gider.'

Qorıqqanına ana javap berip, qorıqsa ***ğana*** *aytqanıñdı isteytin sumdar emes pe?!* (MÄ, 193) '**Sadece** korktuğu **için** cevap verip, **sadece** korkun**ca** söylediğini yapan açıkgöz değil mi?'

Tek *istemeseñ* ***ğana****, e närse qızıqtırmaydı, ne qıynamaydı, ne quvandırmaydı, ne qay ırtpaydı.* (QT-M: 114) '**Sadece** çalışmaz**sa**n, hiçbir şey ilginç gelmiyor veya

zorlamıyor veya sevindirmiyor veya kaygılandırmıyor.'

1.5. Edatlardan sonra:

1.5.1.Cümle Başı Edatlarından Sonra:

Vurgulama işleviyle kullanılmaktadır.

Bir-aq qana kü ik qal an, buralıp tura almaydı, art ja ın basa almaydı. (MÄ, 68) '**Sadece** bir tane enik kalmış, dönemiyor, arka tarafına basamıyor.'

Bir-aq qana aytarım bar: munı parız, qarızsız, jas tilevlestik istekten is deseñiz boldı. (QQT, 293) **'Sadece/Mutlaka** söyleyeceğim var: buna farz olan, borçsuz, aynı genç arzuya sahip isteklerden oluşmuş bir iş deseniz olur.'

1.5.2.Son Çekim Edatlarından Sonra:

Küçültme bildirir:

Bir ret ğana belgili bäygi jiyren atımen Arıstanbek ı ıp, soñdarınan tüsip edi. (MÄ, 66) 'Bir defa**cık** meşhur ödüle ala don atıyla Arıstanbek talip olmuş, peşlerine düşmüştü.'

Tör degeni eki ü kez ğana jerge jayıl an eski qurım kiyiz. (MÄ, 189) 'Tör denilen iki üç defa**cık** yere yayılan eski isli keçe.'

İşin hemen yapıldığını veya yapılacağını bildirir. Zamanda sınırlama işlevi ile kullanılır.

Saduvaqas qonaqtar jaylan annan keyin ğana keldi. (QQT, 209) 'Saduvakkas misafirler yerleştikten **hemen sonra** geldi.'

Tek osıdan keyin ğana, jigit amalsız közin a ıp qal an. (QQT, 22) '**Sadece** ondan **sonra**, yiğit, çaresizce gözünü açmış.'

Vurgulama işleviyle kullanılmaktadır.

Biz bolıp jatqan isti telegramma, hat, gazet arqılı ğana bilip otırdıq. (QQT, 268) 'Biz olan işleri **sadece** telgraf, mektup, gazete vasıtasıyla öğrendik.'

Ol – janına bala an balasın ana süysinerlik qılı ı ü in, qızıqtı tili ü in, talpın an talabı üşin ğana "aynalayın" deydi. (QT-S, 131) 'O, yanında **bir tek** eşit tuttuğu yavrusuna, **sadece** sevimli, hoş dilli, meraklı ve istekli olduğu için "kurban olayım" dedi.'

2. *-aq*

2.1. Farklı Yapılarda Kullanılışı

2.1.1. *biraq*

Kazak lehçesinde *aq* en çok kalıplaşmış şekilde ve sıkça kullanılan *biraq* (< bir ök) cümle başı edatında *oq*'un düzleşmiş şekliyle karşımıza çıkmaktadır:

*Berik zeyindi, **biraq** jalqav.* (QT-M, 98) 'Berik akıllı, **fakat** tembel.'

2.1.2. jalğız-aq.....ğana

Jalğız-aq ..... ğana kullanışında kalıplaşmış olarak, kuvvetlendirme anlamı katar.

Jalğız aq jotası ğana bunıkine uqsamaydı: munday düñkiygen küdir emes, jazañdav. (MÄ, 70) '**Sadece ve sadece** sırtı onunkine benzemez: bu gibi kabarık, girintili çıkıntılı değil, düzlük.'

2.1.3. *bir-aq* ve *bir-aq qana*

2.1.3.1. *bir-aq*

bir-aq kelimesinde kalıplaşmıştır. "*birkaç, birazcık, sadece bir*" anlamları vererek kuvvetlendirme veya küçültme bildirir.

Kuvvetlendirme bildirir:

*...muzdıñ däl janına kelgende **bir-aq** sekirip, ilip alıp ketedi.* (QT-M: 115) '....buzun tam yanına gelince **bir kez** sıçrayıp astı gitti.'

*Seniñ izdeytiniñ – **bir-aq** jan.* (QT-M: 134) 'Senin aradığın **sadece** bir kişi.'

*Sondıqtan da sen **bir-aq** jandı bilesiñ.* (QT-M: 134) 'Bu yüzden de sen **bir tek** kişiyi bilirsin.'

*Eki bala quvıqtay tar, suvıq bölmeden **bir-aq** ıqtı.* (QT-M: 107) 'İki çocuk kovuk gibi dar, soğuk bölmeden **bir anda** çıktı.'

Küçültme bildirir:

*Soñ ı **bir-aq** san qal an uvaqıtta kü ik qasqırlar men qan ıqtardıñ köbi ı ıp ketip, eki kök olaq qana jemtikti julmalasıp qaldı.* (MÄ, 71) 'Sonuncu bir tane**cik** kaldığında enik kurtlar ile kancıkların çoğu çıkıp gitti, **sadece** iki boz kurt leşi parçaladı.'

2.1.3.2. *bir-aq qana*

bir-aq qana yapısıyla, "*sadece, mutlaka*" anlamları verir.

***Bir-aq qana** kü ik qal an, buralıp tura almaydı, art ja ın basa almaydı.* (MÄ, 68)

'**Sadece** bir tane enik kalmış, dönemiyor, arka tarafına basamıyor.'

Bir-aq qana aytarım bar: munı parız, qarızsız, jas tilevlestik istekten is deseñiz boldı. (QQT, 293) **'Sadece/Mutlaka** söyleyeceğim var: buna farz olan, borçsuz, aynı genç arzuya sahip isteklerden oluşmuş bir iş deseniz olur.'

2.1.4. *soñ-aq*

soñ-aq "mutlaka sonra"

Xalıqtıñ öz nanımı boyın a qız bala qırıq, ul bala otuz künnen soñ-aq qırqınan ı arılaberedi. (Toy, 14) 'Halkın inancına göre kız çocuk kırk, erkek çocuk **mutlaka** otuz gün **sonra** kırklanır.'

2.2.Kelime çeşitleriyle

2.2.1.İsimlerle

Kuvvetlendirme işleviyle kullanılır.

Al, Anto a osı ba ıtıñız – bağıt-aq! (QT-S: 48) 'İşte, Antoşa bu gidişiniz, **tam** gidiş**(tir)**.'

Tavdan esken tañ ı jel ızğarlı-aq. (QT-S: 58) 'Dağdan esen tan rüzgârı, **çok** soğuk**(tur)**!'

2.2.2.Sıfatlarla

Sıfat olan kelimeden sonra gelerek sıfatın anlamını kuvvetlendirir.

Mäliktiñ avdan ortalı ınan oral anına jartı aq sa at bol an dı, ...(QQT, 210) 'Malik, ilçenin ortasında dönüşü **tam** yarım saat olmuştu,...'

Sondıqtan da sen bir-aq jandı bilesiñ. (QT-M: 134) 'Bu yüzden sen bir **tek** kişiyi bilirsin.'

Poezd toqtaytın raz'yezd – jeti kilometrdey-aq jerde. (QT-S: 59) 'Trenin durduğu istasyon **tam** yedi kilometrelik yerde.'

Bärimiz (de) 7-aq buzavlı sıyır, 6-aq jılqı, 13-aq qoy bar edi. (QT-M: 113) 'Hepimizde **tam** yedi buzağılı sığır, **tam** altı at, **tam** 13 koyun vardı.'

Küni boyı jürgenderi – toğız-aq kilometr. (QT-M: 104) 'Gün boyunca yürüdükleri (mesafe) **tam** dokuz kilometre idi.'

Poezd toqtaytın raz'yezd – jeti kilometrdey-aq jerde. (QT-S: 59) 'Trenin durduğu istasyon **tam** yedi kilometrelik yerde.'

Niteleme sıfatlarından sonra gelerek bunları zarf haline getirir.

Leninniñ ornında basqa adam bolsa, jo arı bilimsiz-aq qala berer edi. (QT-M: 29) 'Lenin'in yerinde başka adam olsa, **gerçekten** ilimsiz kalıverirdi.'

2.2.3. Zamirlerle

Tüyisken jerdegi söylengen söz ***osı-aq*** *boldı.* (QT-M: 104) 'Kavuşulan yerde söylenen söz **tam** bu oldu.'

Sen-aq *bara oy.* (QT-M: 109) 'Sen **mutlaka** gidekoy.'

Öleñge ***ärkimniñ-aq*** *bar talası.* (QT-M: 114) '**Mutlaka** herkesin şarkıya ilgisi var.'

Sol ***sol-aq*** *eken manadan beri sır bermey tur an köpir birden opırılıp, üstindegi ma iyna, bronetransportyorlerimen qosa tömen qaray zımıray jöneldi.* (QT-M: 151) 'O, **sadece** buymuş; eskiden beri sır vermeyen köprü birden çöküp, üstündeki araba ve zırhlı arabalar hep birlikte aşağı doğru uçtu.'

Şahıs ve işaret zamirlerinden sonra gelerek yeni bir gramer yapısı oluşturmadan zamirin anlamını kuvvetlendirir.

Tüyisken jerdegi söylengen söz ***osı-aq*** *boldı.* (QT-M: 104) 'Kavuştuğu yerde söylediği söz **tam** bu oldu.'

Sen-aq *bara oy.* (QT-M: 109) 'Sen **mutlaka** gidekoy.'

Äriyne, maldı ***ärkim-aq*** *ba adı.* (QT-M: 113) 'Elbette, mala **mutlaka** herkes bakar.'

Sol ***sol-aq*** *eken manadan beri sır bermey tur an köpir birden opırılıp, üstindegi ma iyna, bronetransportyorlerimen qosa tömen qaray zımıray jöneldi.* (QT-M: 151) 'O, bu**dur**; eskiden beri sır vermeyen köprü birden çöküp, üstündeki araba ve zırhlı araçlar hep birlikte aşağı doğru uçtu.'

Dönüşlülük zamiri olan *öz* ile oluşturduğu *öz + aq* yapısında anlamı kuvvetlendirir. Kendiliğinden anlamı veren bir tarz zarfı gibi kullanılır.

Tüsindim, qalqam, ***özim-aq*** *aytayın ataña.* (QT-S, 107) 'Anladım, canım, babana **bizzat** ben söylerim.'

"Moskva" "Gorkiy" "Kiyev" "Minsk" degen sovhozdardıñ attarınıñ ***özi-aq*** *olardı uyımtastır an adamdar jöninde aytıp tur.* (QT-M: 7) 'Moskova, Gorki, Kiyev, Minsk çiftliklerinin **asıl** adları onları kuran insanların adlarıdır.'

2.2.4. Zarflarla

Bu örneklerde *–aq* kuvvetlendirme yanında sınırlandırma da bildirmektedir.

Alıstan aq Abay a tuvra bettep, özgelerge qaramastan, tek Abaydıñ özine ana arna anday bop: Assalavmälikiym, Abay a a! – dedi. (QQT, 242) 'Ta uzaktan Abay'a doğru bakıp, başkalarına bakmadan, sadece Abay'a -özelmiş gibi "Esselâmünaleyküm, Abay Ağa!" dedi.'

*Qay ılı bir sı*0Tc1.02ÔTd[illegible]00C2>Tj32 .5.<02e53 0 Td2 TdC21 1 Tf0.21 Tc 1.52 0i02315 Tf-0.0305 Tc j/TT4 (<0TT8 1

gibi dar, soğuk bölmeden bir anda çıktı.'

Leninniñ ornında basqa adam bolsa, jo arı bilimsiz aq qala berer edi. (QT-M: 29) 'Lenin'in yerinde başka adam olsa, gerçekten ilimsiz kalıverirdi.'

..Qayratqınıñ qalasına jetkende, kün batardıñ az aq aldı edi. (QT-7: 104) '...Kayratkı şehrine ulaştıklarında, gün batımının hemen öncesiydi.'

2.2.5. Edatlarla

Edatlarla kullanıldığı örneklerde de sınırlandırma anlamı daha kuvvetlidir.

Xalıqtıñ öz nanımı boyın a qız bala qırıq, ul bala otuz künnen soñ-aq qırqınan ı arılaberedi. (Toy, 14) 'Halkın inancına göre kız çocuk kırk, erkek çocuk **mutlaka** otuz gün **sonra** kırklanır.'

Sonday-aq Barents teñiziniñ Kil'den aralında Mogil'naya dep atalatın köl bes qabattan turadı. (QT-M: 136) '**Daha sonra**sında Barents denizinin Kil'den adasında Mogil'naya diye adlandırılan göl beş tabakadan oluşur.'

2.3.Cümlenin öğeleriyle

2.3.1.Özneyle

Jal ız aq jotası ana bunıkine uqsamaydı: munday düñkiygen küdir emes, jazañdav. (MÄ, 70) 'Sadece ve sadece sırtı onunkine benzemez: bu gibi kabarık, girintili çıkıntılı değil, düzlük.'

Bir aq qana aytarım bar: munı parız, qarızsız, jas tilevlestik istekten is deseñiz boldı. (QQT, 293) 'Sadece/Mutlaka söyleyeceğim var: buna farz olan, borçsuz, aynı genç arzuya sahip isteklerden oluşmuş bir iş deseniz olur.'

Öleñge ärkimniñ aq bar talası. (QT-M: 114) 'Mutlaka herkesin şarkıya/şiire ilgisi var.'

2.3.2. Zarfla

Zarf olan kelimelerle kullanıldığında genellikle sınırlandırma bildirmektedir. Bazen de zarf olan kelimeden sonra gelerek zarfın anlamını kuvvetlendirir.

Köp uzamay-aq selo jaqtan gürildegen motor üni estildi. (QT-M: 151) '**Henüz** çok geçmeden köy tarafından gürüldeyen motor sesi duyuldu.'

Soldattar sol sätte-aq aynala japırlap kelip, Amangeldini qor ap aladı. (QT-M: 56) 'Askerler **tam** o anda çevreyi dolanıp, Amangeldi'yi kuşattılar.'

Jigitter jaqsı-aq so ısıp jatır. (QT-S, 83) 'Yiğitler, **çok** iyi savaşıyor.'

Bi ara bol an e elerim aqır ı qay ımdı körmey aq, bilmey aq qoysın! (MÄ, 202) 'Çaresiz kalan annelerim, son kaygımı hiç görmesin **de**, hiç bilmesin **de**!'

Jazıp jatqan kezderde, / Asıqpay-aq kütedi. (QT-S: 47) 'Yazdığı zamanlarda / **Hiç**

acele etmeden bekler.'

Zaman isimlerinden sonra gelerek zaman ifadesinin anlamını kuvvetlendirir veya çabuklaştırır.

Xalıqtıñ öz nanımı boyın a qız bala qırıq, ul bala otuz ***künnen soñ-aq*** *qırqınan ı arılaberedi.* (Toy, 14) 'Halkın inancına göre kız çocuk kırk, erkek çocuk **mutlaka** otuz gün sonra kırklanır.'

Mäliktiñ avdan ortalı ınan oral anına ***jartı-aq*** *sa at bol an dı, juvınıp, kiyimin avıstırıp jaña ana Rav an ekevi tamaq i eyin dep otırıp jatqan. (QQT, 210)* 'Melik'in ilçenin ortasında dolanışının üzerinden tam yarım saat geçmiş, yıkanıp giysilerini değiştirmiş, **sadece biraz önce** Ravşan'la ikisi yemek yemek için oturmuşlar.'

Pu kin, Lermontov ı armaların XIX ***ğasırda-aq*** *köp elderden burın avdaruv a jara an til.* (QT-S: 7) 'Puşkin, Lremontov eserlerini **tam** 20. asırda bir çok ülkeden önce aktarmaya yarayan dil.'

Soldattar sol ***sätte-aq*** *aynala japırlap kelip, Amangeldini qor ap aladı.* (QT-M: 56) 'Askerler **tam** o anda çevrede dolanıp gelip, Amangeldi'yi kuşattılar.'

Ötken ***ğasırlarda-aq*** *ı ıs xalıqtarınıñ tariyhı men etnografiyasın zerttey basta an etel jäne Orıs ı ıs zerttev ileri Qazaqtıñ ädet ruptarı men salt dästürlerine, oyın savıqtarına köñil avdarıp, qızıqtı materialdar qaldır an.* (Toy, 702) '**Ta** geçmiş asırlarda doğu halklarının tarihi ile etnografyasını araştırmaya başlayan yabancı ve Rus doğu araştırıcıları Kazakların adet, örf ve geleneklerini, oyun ve eğlencelerinimerak edip, ilgi çekici örnekler toplamış.'

Mine, ana a degen mahabbat seniñ qundaqta jatqan ***küniñnen-aq*** *bastaladı.* (QT-M: 134) 'İşte, anaya dair muhabbet, **ta** senin kundakta yattığın günden başlar.'

Jıl sayın ***köktem bolsa-aq****, ol ökpesi qabınıp qadaq bolıp avıra beredi.* (QT-M: 43) 'Her yıl **tam** bahar olduğunda, o ciğerleri iltihaplanır, şişer, hastalanıverir.'

Durum ve zaman zarflarından sonra kullanıldığında zaman ifadelerini bağlayan bir bağ ifadesi de görür.

Qay ılı bir sır körge ***birge-aq*** *ketsin degendey bolıp, tısqa ıqtı.* (MÄ, 202) 'Kaygılı bir sır **ta** mezara kadar birlikte gitsin der gibi dışarı çıktı.'

Leninniñ ornında basqa adam bolsa, jo arı ***bilimsiz-aq*** *qala berer edi.* 'QT-M: 29) 'Lenin'in yerinde başka adam olsa, **gerçekten** ilimsiz kalıverirdi.'

Xalıqtıñ öz nanımı boyın a qız bala qırıq, ul bala otuz künnen ***soñ-aq*** *qırqınan ı arılaberedi.* (Toy, 14) 'Halkın inancına göre kız çocuk kırk, erkek çocuk **mutlaka** otuz gün sonra kırklanır.'

Mäliktiñ avdan ortalı ınan oral anına ***jartı-aq*** *sa at bol an dı, juvınıp, kiyimin avıstırıp jaña ana Rav an ekevi tamaq i eyin dep otırıp jatqan.* (QQT, 210) 'Melik'in ilçenin ortasında dolanışının üzerinden tam yarım saat geçmiş, yıkanıp giysilerini değiştirmiş, **sadece biraz önce** Ravşan'la ikisi yemek yemek için oturmuşlar.'

Soldattar sol ***sätte-aq*** *aynala japırlap kelip, Amangeldini qor ap aladı.* (QT-M: 56) 'Askerler **tam** o anda çevrede dolanıp gelip, Amangeldi'yi kuşattılar.'

GAn+da(n) + aq yapısıyla kullanıldığında asıl fiil ile zarf-fiil arasındaki zaman bağını çabuklaştırır.

Bulanbay men Sügiräli birin biri tanı an jerden aq qarsı umtılıp edi, al a qı ***silteskende-aq,*** *soyıldarı art urt sınıp qaldı.* (QT-M: 135) 'Bulanbay ile Sügirali birbirini tanıdıkları yerde karşılıklı atılmışlardı, ilk hamlelerinde topuz/çomakları kırıldı.'

Äv ***degende-aq*** *sol ädisime saluv a tırıstım.* (QT-M: 62) '**Tam** "hey" deyince, o yöntemi uygulamaya çalıştım.'

Ospan osını ***körgennen-aq*** *Sma ul qasınan kete almadı.* (QT-M: 139) 'Osman **tam** olarak onu görünceye kadar Smağul yanından ayrılamadı.'

Sanay jürüv baqta ınıñ ädeti oy, men bir ***qarağanda-aq,*** *on bes kitap ekenin sıdırtıp sanap ıqtım.* (QT-S: 46) 'Sayarak yürümek çobanın âdeti ya, ben **bir baktığımda**, on beş kitap olduğunu hızla saydım.'

2.3.3.Yer Tamlayıcısıyla

Kesinlik verir. Bildirilen yeri belirler.

Bulanbay men Sügiräli birin biri tanı an ***jerden-aq*** *qarsı umtılıp edi, al a qı silteskende aq, soyıldarı art urt sınıp qaldı.* (QT-M: 135) 'Bulanbay ile Sügirali **tam** birbirini tanıdıkları yerde karşılıklı atılmışlardı, ilk hamlelerinde topuz/çomakları kırıldı.'

2.3.4. Yüklemle

Birleşik fiil yapılarında asıl fiil ile yardımcı fiil arasına girerek ("-p + aq") bu zarf fiil ile cümlenin asıl fiili arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirir.

Belin qınaq buvın an qara kök gimnasterkası özine öte ***jarasıp-aq*** *tur.* (QT-S: 60) 'Belini sıkıp duran kara yeşil asker gömleği ona **gerçekten çok** yakışmış.'

-aq dil birimi, arasıra isim cümlelerinde "–dır" cevher fiiline eşit bir kuvvetlendirme görevi yüklenir.

Al, Anto a osı ba ıtıñız – ba ıt aq! (QT-S: 48) 'İşte, Antoşa bu gidişiniz, tam gidiş(tir).'

Tavdan esken tañ ı jel ız arlı aq. (QT-S: 58) 'Dağdan esen tan rüzgârı, çok soğuk(tur)!'

Äsirese anav böline, bir bölek qaravıtqan alabota a qaray bet al an aq moyna ı tipten süykimdi aq. (QT-M: 79) 'Özellikle bu bölünerek, bir bölüm kararan kazayağı otuna doğru yüz dönen ak boynu gerçekten sevimlidir.'

Özi qazaq a orıs a suvday! – dedi Bora , aqırın sıbırlap. / Joq, ü emes, äli ekev aq! –

dedi egen. (QT-S: 47) 'Boraş yavaşça fısıldayıp: -Onda, Kazakça, Rusça su gibi! dedi. / Şegen:-Hayır, üç değil, hala tam ikidir! – dedi.'

Özi qazaq a orıs a suvday! – dedi Bora , aqırın sıbırlap. / Joq, ü emes, äli ekev aq! – dedi egen. (QT-S: 47) 'Boraş yavaşça fısıldayıp: -Onda, Kazakça, Rusça su gibi! dedi. / Şegen:-Hayır, üç değil, hala tam ikidir! – dedi.'

Köktem ı a aq, jeri qunarlı dep uy arıp, Köközektiñ qan a jıldan beri kele jatqan eski eñgelderin tügel qıyrattı. (QT-M: 117) 'Bahar tam olarak gelince, yer verimli diye düşünüp, Köközek'in uzun yıllardan beri var olan eski dikenli tellerinin ne kadar varsa tamamını dağıttı.'

3. *tek*

Tek, eklendiği kelimeye açık bir sınırlandırma anlamı katmaktadır.

3.1.Kullanıldığı Yere Göre Değerlendirilmesi

3.1.1.Cümle Başında Kullanılışı

Cümlenin başında yer alarak cümledeki herhangi bir kelime veya kelime grubunu vurgular. Vurgulama ve kuvvetlendirme işleviyle kullanılmaktadır.

Tek anda sanda artında ı tirkemege qarap qoyadı. (QT-S: 28) 'Sadece ara sıra ardındaki römorka bakıyor.

Tek jeri biyik bol andıqtan, jemis ösedi, biraq pispeydi. (QT-S, 92) 'Meyve, sadece yeri geniş olduğundan büyür fakat olgunlaşmaz.'

Qay säti tüskeni boladı da. Tek torı an añ ıqsın deñiz...(QQT, 234) 'Uygun bir zaman olur ya. Sadece ümidini kesen hayvan çıksın deyin.'

Ulttıq bank öz qızmetin tävelsiz jürgizedi. Tek memleket ba sısına esep beredi. (QT,2002: 211) 'Millî banka hizmetini bağımsız yürütüyor. Sadece memleket başkanına hesap verir.'

En çok kullanılan şekillerinden biri *tek ana/qana* nın birlikte kullanıldığı şekillerdir. *Tek* ve *ana/qana* nın birlikte kullanıldığı örneklerde de sınırlandırma anlamı vardır. Önceki cümledeki anlamı başına geldiği cümlede pekiştirir, vurgular.

Abay özin de, aynala jurttı da tegis umıtıptı. Tek qana tüs artınan bol an jürek quyının añ aradı. (QTG-I, 238) 'Abay kendisini de, yanındaki otağı da tamamen unutmuştu. **Ancak** düş ardından gelen yürek kasırgasını hissediyor.'

Olardıñ jasaluv jolı söz tuvdıruv amaldarınıñ morfologiyalıq täsili arqılı jasalsa da, är türli söz tuvdıruv ı qosım alardı (jurnaqtardı) qabıldav jolımen emes, tek qana barıs, ı ıs septik jal avlarınıñ konservatsiyalanuvı jolımen jasal an. (QTG-I, 238) 'Onların yapısı kelime türetme yollarının morfolojik yöntemi ile olsa da, her tür kelime türetme ekini bünyesine alarak değil, **sadece** yönelme ve ayrılma hal eklerinin korunması yoluyla oluşturulmuş.'

3.1.2. Kelime ve kelime grubunun başında

Kelime grubunun öncesinde yer alarak kelime grubunu vurgular.

Salım septevligi tek jıl, köktem, jaz, qıs, küz sözderimen qoldanıladı. (QT-M, 98) 'Salım son çekim edatı **sadece** yıl, bahar, yaz, kış, güz sözleriyle kullanılır.'

Bir suvıq päle kele jatqanın tek denem sezdi. (MÄ, 153) 'Soğuk bir belanın geldiğini **sadece/bir tek** vücudum sezdi.'

Toqıl an buyımdardıñ bäri de ma an tek qolmen isteletindey körinetin. (QT-S: 73) 'Dokunmuş eşyaların hepsi de bana sadece elle işlenmiş gibi göründü.'

Älemdik narıqqa tek iykizat ı ar an ekonomika e qa an damımaydı. (QT, 2002: 182) 'Uluslar arası piyasaya sadece hammadde veren ekonomi hiçbir zaman gelişmez.'

Tek qana yapısı da aynı işlevle kullanılır.

..al Özbek tiliniñ basqa ılmiy grammatikasında demevlikter tek qana 5 türge bölünedi. (TTSG, 138) '...Özbek dilinin diğer ilmî gramerlerinde "demevlikler" sadece beş gruba ayrılırlar.'

Sodan bastap meniñ ermegim tek qana kitap boluv a aynaldı. (QT-S: 32) 'Ondan itibaren benim uğraşım sadece kitap yazmaya dönüştü.'

Jaqsız söylem tek qana bayandavı ına negizdeledi. (QT-S, 148) 'Sadece şahıssız cümle yüklemi esas alır.'

3.2. Farklı Yapılarda Kullanılışı

3.2.1. *tek … ğana/qana* yapısıyla kullanılışı

Bu örneklerde *tek* + *kelime* + *ana* kullanışı kadar *tek* + *kelime grubu* + *ana* kullanılışı da yaygındır. Anlamı kuvvetlendirmektedir.

... armandı bop jürgen tek Ulbike, Bayandar ana emes. (QTG-I, 238) '...arzulu olan sadece Ulbike, Bayandar da değil.'

Biz tek qarapayım ana sport alañın jasaymız. (QT-S: 71) 'Biz sadece sıradan bir spor alanı da yapacağız.'

Tek qasına taqap kelgende ana Jamantay ekenin bilisti. (MÄ, 282) 'Sadece yanına yaklaştığında Jamantay olduğunu anladı.'

Tek burın ı direktordıñ päterindegi bufet kaf qana saqtal an. (QQT, 278) 'Sadece ve sadece önceki müdürün dairesindeki dolap korunmuş.'

tek ....qana şekli de vurgulama ve kuvvetlendirme işleviyle kullanılmaktadır.

...qubılıs jayında bayandavdı bildirmeytin, tek atap qana qoyatın söylemniñ türi. (QT-S, 148) '...yapısında yüklemi bildirmeyen, sadece adlandıran cümle türü.'

... degen söylemderdiñ al a qı ekevi is oqiy anı bayandamaydı, tek atap qana qoyadı: Tün. (QT-S, 120) '...şeklindeki cümlelerin ilk ikisi iş ve olayı bildirmiyor, sadece

adlandırıyor: Gece.'

Birıñ ay mü e türinde tek bastavı qana emes, basqa mü eler de –bayandavı , tolıqtavı , anıqtavı jäne pısıqtavı aytıla beredi. (QT-S, 90) 'Benzer öğe tütünde sadece ve sadece özne değil, başka öğeler de –yüklem, nesne, niteleyici ve zarf-söyleniverir.'

3.2.2. *tek... ne* yapısıyla kullanılışı:

tek ... ne, vurgulama işleviyle kullanılmaktadır. Örneklerde bağlama işlevinin de olduğu, özellikle *tek...ne* yapısının bağlama edatı gibi kullanıldığı da görülmektedir. Burada bağlama işlevini yerine getiren *tek*'ten çok *ne*'dir.

Munaylı avdandar a tek samolyetpen ne vertolyetpen baruv a boladı. (QT-S, 83) 'Petrol bölgelerine sadece uçakla veya helikopterle gitmek mümkündür.'

Tilimizdegi munday sözder tek söz ben sözdi ne söylem men söylemdi baylanıstırıp, keyde sözge qosım a ma ına üstep turadı. (QT-M, 94) 'Dilimizdeki bu tür kelimeler sadece kelimeyle kelimeyi veya cümleyle cümleyi bağlayıp, bazen kelimeye ek anlam katıyorlar.'

□□□□□□

Ahmet Bican Ercilasun, "La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi" (2008: 35–56) adlı yazısında enklitik veya ek-edatlarla ilgili özellikle lA enklitiği çevresinde enklitikler ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Bugüne kadar yayınlanmış makaleleri ve öne sürülmüş görüşleri de bir araya toplayan yazıda "Pekiştirme Enklitiği Teorisi" adıyla bir teori ortaya konmuştur. Sonuç bölümündeki değerlendirmemizde bu teori de göz önünde bulundurulacaktır. Üzerinde çalıştığımız *tek* dil biriminin enklitik bir yapısı bulunmamaktadır. *Tek*, anlamı vurgulayan ve kuvvetlendiren bir dil birimidir. Fakat *ana/qana* ve *aq* dil birimlerinin kullanışları enklitik olabilecekleri düşüncemizi güçlendirmektedir. Bu teoriye göre de değerlendirerek ele alacak olursak:

1. *ana/qana* ile ilgili olarak Kazak Türkçesi gramerlerinde edat, bağlaç ve edata benzer gibi ifadeler kullanılmaktadır.

2. Bu dil birimi bütün kelimelerle birleşebilmekte, sonuna geldiği kelimenin anlamını pekiştirmekte ve kuvvetlendirmektedir. Küçültme ifadesi de eklemektedir. Yani kelime türü ayırt etmemektedir.

3. Sadece kelimeyi değil, kelime grubu veya cümleyi de içine alan işlevleri vardır.

4. Edat görevinde kullanılsaydı, cümleden çıkarıldığında anlamın bozulması veya eksik kalması gerekirdi. Bu yapıları cümleden çıkardığımızda sadece sınırlandırma, kuvvetlendirme anlamları kaybolmaktadır. Cümlede bir eksiklik veya anlam bozulması gerçekleşmemektedir.

Bunun yanında bu peliştirme enklitikleri üst üste de gelebilmektedir. Özellikle küçültme ekinden sonra gelip anlamı kuvvetlendirmesi ek-edat olabileceğini düşündürmektedir. Bu konuda Räsänen'in verdiği ve ek-edat olarak belirttiği örneğe benzer örneklerle de karşılaşmaktayız: *ki kene ana / ki kentay ana.* Sıfat ve zarf olan kelimelerle birleştiğinde de kuvvetlendirme ve pekiştirme anlamı daha çok ortaya çıkmaktadır.

5. *ana/qana*, genellikle kişide, nesnede ve harekette sınırlandırma ve kuvvetlendirme yapmaktadır. Bu tür pekiştirme enklitikleri, birlikte kullanıldıkları kelimeye sadece pekiştirme değil, sınırlandırma, kuvvetlendirme, hitap, bağlama, benzerlik, zaman, vs. gibi anlamlar da katabilirler.

6. Yüklem olabilen isme eklendiğinde onun şahıs ekini alması *erür* veya *turur*'un işlevinden farklı değildir.

7. Bu ek-edatlar, birbirlerinin yerine rahatça geçebilmektedirler.

8. Kazak Gramerlerinde genellikle *ana/qana* şeklini tesbit ettiğimiz dil biriminin ince ünlülü *–kene* şekli ekleşerek kullanıldığı *ki kene* örneği dışında kullanılmamaktadır. Bu açıdan ele aldığımızda dilin ses özelliklerine uygun olmadığını görürüz. Bu uyum şart da değildir.

9. Bu dil birimleri vurgusuzdurlar. Vurgu kendilerinden önceki heceye atılmıştır.

10. *tek, tek ana/qana, tek.... ana/qana; tek....ne* yapıları da *ana*'ya benzer bir görevle, sınırlandırma ve kuvvetlendirme işleviyle kullanılmaktadır. *tek*'in kullanımında da aynı kuvvetlendirme ve vurgulama işlevi vardır. Cümleden çıkarıldığında cümlede herhangi bir bozulma ve eksiklik oluşmamaktadır. Tek farkı bu dil birimleri *ana* gibi kelimeden sonra değil genellikle kelimeden önce yer almaktadır. Bunları vurgulayıcı dil birlikleri olarak enklitiklerden ayrı düşünmek daha doğrudur.

11. Özellikle *tek....ne* kullanışında bağlama işlevi dikkat çekmektedir. Bu işlevine ek olarak sınırlandırma anlamı da vermektedir.

12. *aq* ise bir edatken zamanla ekleşme eğilimi göstermiş, kalın ve ince şekilleri ortaya çıkmış yapılardandır. Kazak Türkçesinde ince şekli kullanılmamakta, sadece ekleşmiş olarak veya ekleştiği kelimeyle arasına bir çizgi konularak *–aq* şekli kullanılmaktadır.

13. Bu dil birimleri (: *ana/qana, aq*), zaman ve yer isimlerine, sıfat ve zarflara, sayı isimlerine eklenerek anlamı değiştirmemekte kuvvetlendirip pekiştirmektedir.

14. Bütün bu dil birimleri genellikle, kişide, nesnede, zamanda, harekette sınırlandırma ve kuvvetlendirme yapıyor. Vurgulama işleviyle kullanılıyor. Küçültme ekinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendiriyor. Anlamda sınırlandırma işleviyle de kullanılıyor.

Bu yapıların (: *ana, aq*) söz dizimi içindeki kullanım ve işlevleri ek-edat (enklitik)

olabileceklerini düşündürmektedir.

□1□□□□ □□□□

AKT= *Azırkı Kırgız Tili Morfologiya.* Bkz. DAVLETOV,S., KUDAYBERGENOV,S. (1980)

QG= *Qazaq Grammatikası – Fonetika, Söz Jasam, Morfologiya, Sintaksis* (2002)

QQT= Qazirgi Qazaq Tili. Bkz QALİYEV,Ğ.; ORALBAYEVA,N.; QASIMOVA,B.; ŞALABAYEV,B.; TÖLEGENOV,O. (1997)

QT= *Qazaq Tili* Bkz. QADAŞEVA,Q., ERNAZAROVA,Z.Ş., QANAFİYEVA,Q.Q. (2002)

QTFS= *Qazaq Tiliniñ Frazeologiyalıq Sözdigi*. Bkz. KEÑESBAYEV, I. (1977)

QTG-I= *Qazaq Tiliniñ Grammatikası I – Morfologiya* (1967)

QT-M= *Qazaq Tili Morfologiya.* Bkz AXANOV, K; AYĞABILOV, A. (1989)

QTS= *Qazaq Tiliniñ Sözdigi* (1999)

QT-S= *Qazaq Tili Sintaksi*s. Bkz AMANJOLOV, S.; ÄBİLQAYEV, A. (1991).

Q-TS= *Qazaq a Türik e Sözdik.* Bkz KOÇ, Kenan; BAYNİYAZOV, Ayabek; BAŞKAPAN, Bexbiy (2003).

KTS= *Kazak Türkçesi Sözlü ü*. Bkz ORALTAY, Hasan; YÜCE, Nuri; PINAR, Saadet (1984)

QTTS= *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi* (1959)

MÄ=*Muhtar Äwezov–Seçilmi Hikayeler.* Bkz TAMİR,F.; ARICAN,H.(1997)

ÖTG= *Özbek Tili Grammatikası.* Bkz ABDURAHMANOV, G.A. (1975)

T.B.= *Til Bilimi.* Bkz XASENOV, Ämedi (2003)

TLG= *Türk Lehçeleri Grameri*. Bkz ERCİLASUN, A.B. (Editör) *(*2007)

Toy= *Toy* . Bkz SAPARALI, B.; DÄVRENBEKOV, J. (1993)

□□□□□□□□□

ABDURAHMANOV, G.A. (1975) *Özbek Tili Grammatikası,* c.I, Taşkent.

AXANOV, K; AYĞABILOV, A. (1989) *Qazaq Tili Morfologiya.* Almatı.

ALKAYA, Ercan, (2008) Eski Türkçe –qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine, *Türkiye Türkçesi A ız Ara tırma ları Çalı tayı (25 30 Mart 2008) Harran Ünv. Urfa.* (Yayınlanmamış bildiri)

AMANJOLOV,S.; ÄBİLQAYEV,A. (1991) *Qazaq Tili Sintaksis*. Almatı.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979) *Yusuf Has Hâcib, (Haz. Re it Rahmeti ARAT), Kutadgu Bilig I. Metin.*TDK Yay. Ankara,.

ARAT, Reşit Rahmeti (1985) *Kutadgu Bilig, II.* Çeviri. TDK Yay. Ankara.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979) Yay. Haz. Kemal ERARSLAN, O. Fikri SERTKAYA, Nuri YÜCE. *Kutadgu Bilig III. ndeks.* TKAE Yay. İstanbul.

ARIKOĞLU, Ekrem(2005) *Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük.* Akçağ Yay. Ankara.

ATALAY, Besim(1985-1986) *Ka garlı Mahmut, Divanü Lugat it Türk*, TDK Yay. Ankara. c. I; III, IV-Dizin.

BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (2001) Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çu. *Kök Ara tırmalar*. Cilt III, sayı: 2, Güz.

ÇAĞATAY, Saadet (1978) Türkçede *ki* < *erki*. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler* AÜ DTCF Yay. Ankara.

DAVLETOV,S., KUDAYBERGENOV,S. (1980) *Azırkı Kırgız Tili Morfologiya.* Frunze.

ERCİLASUN, A. B. (Editör) (2007) *Türk Lehçeleri Grameri,* Akçağ Yay. Ankara.

ERCİLASUN, A. Bican (2008) La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi. *Dil Ara tırmaları*, S. 2-Bahar, Ankara, 35–56.

ERDAL, Marcel (1991) *Old Turkic Word Formation*. C. I,II. Wiesbaden.

ERGİN, Muharrem (1980) *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları. İstanbul.

GABAİN, A.von. (Çev.M. AKALIN)(1988) *Eski Türkçenin Grameri*. TDK Yay. Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin(1992) *Türk Dilinde Edatlar*. MEB Yay. İstanbul.

XASENOV, Ämedi (2003) *Til Bilimi*. Almatı.

QADAŞEVA,Q., ERNAZAROVA,Z.Ş., QANAFİYEVA,Q.Q. (2002) *Qazaq Tili*. Almatı.

QALİYEV,Ğ.; ORALBAYEVA,N.; QASIMOVA,B.; ŞALABAYEV,B.; TÖLEGENOV,O. (1997) Qazirgi Qazaq Tili, Almatı.

KARAHAN, Leyla (2007) Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine. *Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi.*(27-28 Ağustos 2007/UTEK) TC. İstanbul Kültür Üniversitesi (Yayınlanmamış bildiri)

KARAÖRS, Metin (2005) *Kar ıla tırmalı ekil ve Cümle Bilgisi.* Akçağ Yay. Ankara.

KASAPOĞLU ÇENGEL Hülya (2005) *Kırgız Türkçesi Gramer*i. Akçağ Yay. Ankara.

"QAYNAR" Universiteti Qazaq Filologiyası Fakul'teti (2001) *Qazaq Tili Tariyhı men Diyalektologiyası*. Almatı.

Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutı (1967) *Qazaq Tiliniñ Grammatikası I – Morfologiya*. Almatı.

Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til Men Ädebiyat İnstitutı (1959) *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı.

Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Ğılım Ministrligi A. BAytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (2002) *Qazaq Grammatikası – Fonetika, Söz Jasam, Morfologiya, Sintaksis*. Astana.

Qazaqstan Respublikası Ğılım Jäne Joğarı Bilim Ministrligi Ulttıq Ğılım Akademiyası A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (1999) *Qazaq Tiliniñ Sözdigi*. Almatı.

KEÑESBAYEV, I. (1977) *Qazaq Tiliniñ Frazeologiyalıq Sözdigi*. Almatı.

KOCASAVAŞ, Yıldız, (2003) "*Ça atay Metinlerinde Görülen LA Hakkında*", *Türk Dünyası Ara tırmaları*, Şubat.

KOÇ, K.; BAYNİYAZOV, A.; BAŞKAPAN, B. (2003) *Qazaq a Türik e Sözdik*, Türkistan.

KOÇ, Kenan; DOĞAN, Oğuz (2004) *Kazak Türkçesi Grameri.* Gazi Kitabevi. Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1995-1) Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine, *Türk Dili Üzerine Ara tırmalar.* I.C., TDK Yay. Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1995-2) Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, *Türk Dili Üzerine Ara tırmalar, I.C.* TDK Yay. Ankara.

LESSİNG, Ferdinand D. (1995) *Mongolisch – English Dictionary*, Bloomington- İndiana, 1995 (Türkçe çev.: G. KARAAĞAÇ, Moğolca-Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ank. 2003)

NALBANT, Mehmet Vefa (2004) Türkçe Enklitik Edatı "LA", *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. (20–26. 09. 2004). TDK Yay. Ankara.

NALBANT ÖZKAN, Bilge (2005) Ne Kelimesinin Farklı Bir Kullanışı Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, XVI. Cilt, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları:4, s. 73–86.

NASKALİ, GÜRSOY, Emine (1997) *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. TDK Yay. Ankara.

NURMAHANOVA, Ä. N. (1971) *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*. Almatı.

ORALTAY, HAsan; YÜCE, Nuri; PINAR, Saadet (1984) *Kazak Türkçesi Sözlü ü*. İstanbul.

ÖNER, Mustafa (1998) *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. TDK Yay. Ankara.

ÖNLER; Zafer (1996) Türkçede LA Zarf Eki. *Uluslar arası Türk Dili Kongresi, 1992, Bildiriler*. TDK Yay. Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1994) *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. TDK Yay. Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (2007) Özbek Türkçesinde Gına Morfemi. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24–29 Eylül 2000). Ankara.

POPPE, Nicholas (1992) *Mo ol Yazı Dilinin Grameri*. (Çev. Günay KARAAĞAÇ) Ege Ünv. Fen-Edb. Fk. Yay. İzmir.

RADLOVA, V.V. (1905), *Slovarya Tyurkskih' Nareçıy*, S.Peterburg'.

SAPARALI,B.; DÄVRENBEKOV,J. (1993) *Toy*. Almatı.

SAVRAN, Hülya (2001) *Kırım Tatar Türkçesi*, Balıkesir.

TAMİR, F.; ARICAN, H. (1997) *Muhtar Äwezov – Seçilmi Hikayeler*, Türksoy Yay., Ankara.

TEKİN, Talat (1988) *Orhon Yazıtları*. TDK Yay. Ankara.

TEKİN, Talat (1994) *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yay. Ankara.

TÖLEGENOV, O. (1997) *Qazirgi Qazaq Tili Jattı uvlar Jıyna ı*. Almatı.

YÜKSEL, Zühal (2005) *Kırım Tatar Türkçesi Grameri*. Ankara.

Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı öğretim üyesi.

Adres: Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Kınıklı Kampüsü/DENİZLİ

E-posta: nergisb@gmail.com

Alındığı tarih: 13 Temmuz 2008

Yayına kabul edildiği tarih: 6 Eylül 2008

E-yayın tarihi: 13 Ocak 2008

Çıktı sayfa sayısı: 36

Kaynak sayısı: 57